

Musayeva Kəmalə Rəşid qızı³⁴ ƏLCƏZƏİR LƏHCƏSİ

Ərəb dilinin Şərq və Qərb ləhcələri arasında hələ qədim dövrlərdən ciddi fərqlər vardı. X əsr ərəb coğrafiyaçısı əl-Müqəddəsi hesab edirdi ki, Məğrib ölkələrinin danışıq dilini anlamaq o qədər də asan deyil və o, digər “iqlim”lərin danışıq dilindən, yəni Ərəbistan, İraq, Misir və Suriya ləhcələrindən fərqlənir. Həmin dövrdə yaşamış Bağdadlı filoloq Əbu Əli əl-Gali İspaniya səfəri zamanı Şimali Afrikadan keçərkən qeyd etmişdir ki, “O Şərqdən daha çox uzaqlaşdıqca, müsəlmanlar ərəb dilində daha pis danışımlar və o narahat olmuşdur ki, səfər etdiyi yerə çatanda “ona tərcüməçi lazım olacaq” (5,7). XV əsr tarixçisi İbn Xəldun da ərəb dilinin “korlandığını” və onun Ərəbistan yarımadasının ərəblərinin danışığından fərqləndiyini yazmışdır (5,7).

Əslində Liviya, Tunis, Əlcəzair, Mərakeş və Qərbi Afrika ləhcələri, yazısı latın əlifbasında olan maltalıların danışıq dili, Siciliya, Panteleriya, Balear adalarının, Əndülüsün artıq istifadə olunmayan ərəb şivələri ayrı-ayrı, özünə məxsus ləhcələr qrupudur, ümumi Məğrib diləkti deyildir.

Məğrib ləhcələri, tarixi inkişaf prosesində formalaşmış üç qoldan ibarətdir: a) şəhər ləhcələri, b) kənd ləhcələri, c) bədəvi ləhcələri. VII-VIII əsrlərdə ərəblər Məğrib ölkələrini işğal edərkən, bərbər qəbilələrini ölkə daxilinə sıxışdırmış, özləri isə sahil zonalarını zəbt edərək şəhərlər yaratmışlar. Əlcəzairdə belə şəhərlər digər ölkələrə nisbətən daha sonra salınmışdır. Tədricən ərəblər əkinçi bərbər kəndlilərin ərazilərinə irəliləmiş və beləliklə kənd ləhcələri yaranmışdır. XI əsrdə Misirin Fatimi sultanı Məğrib ölkələrindəki üsyanları yatırtmaq üçün, Şimali Afrikaya Bəni-hilal, Bəni-suleym və Bəni-maqil kimi köçəri bədəvi qəbilələrini göndərir. Həmin qəbilələrin nümayəndələri, o vaxtadək ərəblərin zəbt etmədiyi ərazilərə, Əlcəzairin yüksək dağlıq yaylarına, Mərakeşin Atlantik okeanı düzənliklərinə, Saxaraya daxil olaraq, məskunlaşmış və bununla da bədəvi ləhcələri yaranmışdır. Bəni-suleym qəbiləsinin nümayəndələri əsasən Liviyada, Tunisin cənubunda, Bəni-hilal qəbiləsinin nümayəndələri Əlcəzair ərazisində, Bəni-maqil qəbiləsinin nümayəndələri isə Mərakeşdə məskunlaşmışlar. Mavritaniya, Mali, Seneqal kimi Qərbi Afrika ölkələrinin ərəb qəbilələri də Bəni-maqil qəbiləsinə həmçinin aiddir (5,9-10).

Əlcəzair ləhcəsi (əddəricə) ərəb dilinin əlcəzairilər və xaricdəki Əlcəzair diasporası arasında geniş yayılmış növlərindən biridir. Ümumiyyətlə Əlcəzair ləhcəsi bərbər (əməzig), fransız, və nisbətən də ispan və türk dillərindən alınma sözləri özündə ehtiva edir. Həmçinin Əlcəzair ərəbcəsi bölgədən bölgəyə fərqlənir. Əlcəzair ləhcəsi iki genetik qrupa aid bir neçə fərqli ləhcəni əhatə edir: Hilal və Prehilal ləhcələri.

Hilal ləhcələri üç qrupa (şivəyə) bölünür: Şərqi Hilal ləhcələri (Celfa, Msila, Setif şəhərləri ətrafında yüksək düzənliklərdə geniş yayılmışdır), Mərkəzi Hilal ləhcələri (Əlcəzairin mərkəzi və cənubu, Paytaxtda və Oran şəhərinin cənubunda yayılmışdır), Makil ləhcələri (Oran (Vahran - وهران) şəhərinin qərb hissəsində yayılmışdır). Bundan başqa müasir şəhər və milli şivələr də Hilal ləhcələrinə aiddir.

Prehilal ləhcələri də üç qrupa (şivəyə) bölünür: şəhər, kənd və yəhudi şivələri. Şəhər şivələri əvvəllər Əlcəzairin Azemmur, Maskara şəhərlərində istifadə olunur. Ciel ləhcəsində, Konstantin şəhərinin şimalında, Kollo və Ciel də daxil olmaqla böyük bir bölgədə danışıqlar. Traras-Msirdi ləhcəsi isə Raşkun, Tlemcen, Trara və Hunain şəhərlərində geniş yayılmışdır. İbrani-Əlcəzair ləhcəsi, İsrail Dövlətinin yaranmasından sonra əksəriyyəti ölkəni tərk edən Əlcəzair yəhudilərinin şivəsidir. Əlcəzairin bədəvi şivələri də özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir (8).

Əlcəzairin bəzi vilayətlərində yerli əhali ərəb dilində deyil, ancaq bərbər (özlərini tamaziğt adlandırırlar) dilində (“şauyya”) danışırlar. Onlar əhalinin təxminən 20 faizini əhatə edirlər və Əlcəzairin Saxara vadilərində, Konstantin şəhəri yaxınlığındakı Oresa dağlıq massivində, Blida şəhəri yaxınlığında Atlasın yamaclarında, Uarsenis dağlıq massivində, Şərşel şəhərinin yüksəkliklərində məskunlaşmışlar (5,13).

Fonetika: Əlcəzair ləhcəsinin özünəməxsus cəhətlərindən biri sözlərin çox sürətli tələffüz olunmasıdır. Burada bəzən səslər ixtisara düşür, formasını dəyişir və sanki sındırılaraq bir-birinin içində tələffüz olunur. Sözlərin bir çoxunda [ə] səsinin [a] kimi tələffüzü geniş yayılmışdır. Məsələn: اسمها [ismuha] “onun adı”. Bir çox şəhərlərdə ج hərfi [j] kimi tələffüz olunur. Məsələn: جميل [jmiil] “gözəl”. Bunlardan əlavə ذ, ظ səsləri [d] kimi, ث səsi [t] kimi tələffüz olunur. Məsələn: استيقظت [astayqadt] “oyandım”, ذكركت [dakartak] “səni xatırladım”, مثال [mitəl] “məsələn” və s. Əlcəzair ləhcəsində felin indiki zaman birinci şəxs təkى ن preformativi qəbul edir və birinci şəxs tək ilə cəmi ayırmaq üçün cəmin sonuna uzun [u] hərfi artırılır. Məsələn: نروح [nruuh] gedirəm - نروحو [nruuhuu] gedirik. Ədəbi dilə nisbətən bəzi söz və ifadələrdə də dəyişikliklərə rast gəlinir, onlarda [v] və [ʃ] samitlərinin istifadəsi geniş yayılmışdır: وشراك [vaʃra:k] “necəsən? (k.c.)”, وشراكي [vaʃra:ki] “necəsən? (q.c.)”, وش [vuʃ] “nə?”, وشنو [vuʃnu] “nədir?”, توحشتك [tuhaʃtak] “sənin üçün darıxmışam”, علاش [aləʃ] “niyə?”, مش [muʃ] “elə deyilmi?”, شحل؟ [ʃ(i)həəl] “neçəyədir?” və s. Bundan əlavə fellər inkar ədatı ilə işləndikdə bəzi hallarda felin sonuna ش [ʃ] artırılır. Məsələn: مقلتليش [məqultəliʃ] “mənə deməmişəm”.

Ədəbi dildə istifadə olunan və olunmayan bəzi söz və ifadələrdə fonetik dəyişmələr maraqlı doğurur: بزاف حبك [bizzə:f nehibbak] “Səni çox sevirəm”, بصحتك [bisahtak] “nuş olsun!”, وينك [veynek] “haradasan?”, نفسي [nəfsi] “istəyirəm”, بزاف [bizzə:f] “çox” və s. الله يسلّمك [Allah yisallimak] “Allah salamatlıq versin (Təşəkkür etmək üçün daha çox istifadə olunur)!”.

³⁴ f.ü.f.d. Bakı Dövlət Universiteti

Leksika. Ümumməğrib dialektində çoxlu sayda eyni şəkildə tələffüz olunan sözlərin olmasına baxmayaraq, Məğrib ölkələrinin tarix boyu bölünməsi və bir-birindən uzaqlaşması ümumməğrib danışıq dilinin yaranmasına mane olmuşdur. Məsələn, bəzi sözlərdəki fərqləri aşağıdakı cədvəldə görə bilirik:

Liviya ləhcəsi	Tunis ləhcəsi	Əlcəzair ləhcəsi	Mərakeş ləhcəsi	Tərcümə
ya:sər	barşa	bizzə:f	bezzə:f, bəl'a,	çox
ela:n	tavva	dilvok, dru:k,	da:ba	indi
bəss	ba:rka	yəzzi	ba:raka	bəsdir!
ikattar xi:rək		sahha	ba:rak Allau fi:k	Sağ ol
sa:va	'amal	lka/yelki; xdəm	dar:/idi:r, ka	etmək
dezz	rsel	ba't, seyyeb	si:fot	göndərmək

Əlcəzair ləhcəsində bir çox dillərdən alınma sözlər vardır. Türk dilindən alınmalar digər dillərdən gəlmə sözlərə nisbətən daha çoxdur. Əlcəzairdə Osmanlı hakimiyyəti 1529-cu ildə hakimiyyətə gəlmiş və 1830-cu ilin iyulunda Fransız işğalına qədər davam etmişdir. Osmanlı dövründə Əlcəzairin şəhər mərkəzlərində və qəsəbələrində mədəniyyət və dil müxtəlifliyi üstünlük təşkil edirdi. Türklər rəsmi dil olan Osmanlı türkcəsindən istifadə edirdilər. İbadət və məscid dili klassik ərəb dili olduğu halda, danışıqda bərbər dilinin ləhcələri istifadə edilirdi. Şəhər və qəsəbələrdə ikidillilik və ya çoxdillilik mövcud idi və burada təxminən 15 dildə danışırdı. Bərbər dili və ləhcələri Osmanlı mərkəzi hökumətinə müqavimət göstərən güclü tayfa birliyini və orta qimliyi təmsil edirdi (1,23). Ərəb ədəbi dili və ya danışıq dili kimi ərəbcə vacib olaraq qalmışdı; yerli qəsəbə əhalisi və Əndəlüs köçkünləri (Moorlar) bu dildə danışırdılar. Bərbərlərin üstünlük təşkil etdiyi qəbilələr tərəfindən şəhərlər və qəsəbələr ətrafında başa düşülən yeganə dil də bu idi. Türklərin yerli xalqla söhbətləri zamanı şer və rəsmi yazışmaların dili olaraq istifadə etdiyi dil də ərəblərin danışıq dili idi (1,23). Əlcəzairli olmayan və Avropadan kölə kimi gətirilən şəxslər də bu mozaikaya öz dillərini əlavə etdilər.

Bəzi tədqiqat işlərində türk dilindən ərəb ədəbi dilinə keçmiş 500 ilə 900 arasında söz olduğu göstərilir və ərəbcədən Əlcəzair danışıq dilinə keçmiş 600-dən çox söz müəyyən edilmişdir. Həmin araşdırmalarda birbaşa türk dilindən və ya digər dillərdən, xüsusilə də fars dilindən türk dili vasitəsilə ərəb dilinə keçmiş hərbi və inzibati sözlər, peşə adlarını, yemək və içki adları, geyim və toxuculuqla əlaqəli sözlər, heyvanlarla əlaqəli sözlər, alət adları, qohumluq terminləri, metal adları, yer adları, xüsusi adlar, ləqəblər, müxtəlif sifətlər və fellər qeyd olunur. Bundan əlavə, türk dilinin ən işlək şəkildə olan –çı və –li düzəltmə şəkildə sözlər (məsələn, [tutunci] “tütün satıcısı”, [tobci] “topçu”, [sabonci] “sabun satan” və s.), “baş” sözü ilə əmələ gələn peşə və inzibati mənə bildirən sözlər (məsələn baş carrah, umbaşi, bekbaşi, başkatib və s.) türkcədən ərəb dilinə keçən sözlər arasında çoxluq təşkil edir və türkcənin ərəb dilinə olan struktur təsirləri kimi qiymətləndirilməlidir (1,30).

Əlcəzair tədqiqatçısı Məhəmməd ben Çenebin 1922-ci ildə yazdığı “Əlcəzair danışıq dilinə türk dilindən keçmə türk və türk dili vasitəsilə keçən fars sözləri” adlı kitabı özünün ön sözdə dediyi kimi, Bausierin 1887-ci ildə nəşr olunan ərəb-fransız praktiki lüğətinə (Dictionnaire pratique arabe-français) əsaslanır və o oraya Konstantin və Medya şəhərlərində qeydə aldığı sözləri əlavə etmişdir. Araşdırmasında Çeneb ərəb dilinin Əlcəzair ləhcəsinə keçən 634 türk sözünü təsbit etmişdir. Bu sözlərdən 72-si hərbi, 31-i dəniz, 39-u yemək-içməyə aid sözlər, 59-u alət və qab adları, 55-i geyim, 65-i incəsənətlə əlaqəli və 313-ü müxtəlif sahələrə aid sözlərdir. Çeneb öz tədqiqatına türk dilindəki xüsusi isimləri daxil etməyib. Müəllifə görə, 634 sözdən 95-i zamanında istinad etdiyi əşya və məkanların hazırda işlədilməməsi səbəbiylə istifadə olunmur (3,158).

Əlcəzair ləhcəsinə həm türk sözləri, həm də türk dili vasitəsilə fars, italyan, ispan, yunan dillərindən sözlər keçmişdir. Məs.: [şəviş] “çavuş”, [bənəyər] “ucu iti xəncər” (türkcə “penal”, italyanca “pugnale”), [şışəna, şışxəna] “karabin, tüfəng növü” (türkcə [şəşhane, şışhane] “geniş ağızlı bir növ karabina”, fars dilindən [şəşhəne] “altıbucaqlı”); [çra:k] “köməkçi, dost, mağaza işçisi” (türkcə: çırak), [bendira] “gəminin aşağı dirəyinə sancılan bayraq (türkcə: bandera, bandiyera; italyanca: bandiera; ispanca: bandera); [ba:z] “bez” və s. Əsasən Anadolu ləhcəsinə yaxın səslənən gündəlik həyatda istifadə olunan digər sözlər də vardır ki, həmin sözlər indi də paytaxtda və Osmanlı dövründə Əlcəzairin ən böyük bəyliyi olan Şərq bəyliyində istifadə olunur: [balək] [bələ:k] “ola bilsin “türkcə belki””, تېسي [tebsi] “sini”, طنجرة [tencere] “qazan” və s (3,160-200).

Bərbər dilindən alınmalara az rast gəlirik: ən çox Mərakeş (10-15%), Əlcəzair və Tunis (8-9%) ləhcələrində, az halda isə Liviya ləhcələrində vardır. Bəzi bərbər sözləri xüsusi formalara malik olur (Məsələn [a-] ilə başlayır və ya [t] ilə başlayıb [t] ilə bitir və s.: [aqa:l] “qoyun növü”, [tinesna:st] kəpək) və artıqlıq qəbul etmir. Bir çox sözlər isə, hətta başqa dialektlərə keçmişdir. Məs.: [fəkru:n, fəkra:n] “tısağa”, [fərtaṭto] “kəpənək” və s (5,66-67).

Ərəblər Şimali Afrikada Bizans idarəçiliyi ilə üz-üzə gəlmiş və buna görə də Əlcəzair ləhcəsində kifayət qədər yunan dilindən alınma sözlər vardır. Yunan dilindən Məğrib ləhcələrinə pul, ölçü, çəki vahidləri, hərbi maşınlar, Bizansın mədəniyyət aləminin istehsalat vasitələrinin adları aiddir. Məs.: [kunta:r] “sentner”, [korta:s] “kağız torba” və s.

Əlcəzair ləhcəsində, xüsusilə də Vəhrani ləhcəsində ispan dilindən alınma sözlərə rast gəlinir. Tədqiqatçılar bu ləhcədə səkkiz yüz ispan sözünün olduğunu deyirlər. Məs.: فيشة [fi:ʃta] “şənlik (ispanca “fiesta”)", سمانة [semana] “həftə (ispanca “semana”)", البَرَكة barraka “kazarma, barak (ispanca “barraca”)", بلوزة [bluza] “köynək (ispanca “blusa”)", البندير “bande:r” “nağaraya bənzər musiqi aləti (ispanca “pandero”)" və s (5, 69-71).

Əlcəzairdə fransız müstəmləkə hakimiyyəti 1830-cu il istilası ilə başlamış və 1962-ci ildə bitən Əlcəzair İstiqlal Müharibəsinə qədər davam edərək, 132 ili əhatə etmişdir. Əlcəzair rəhbərliyi, 132 illik Fransız hakimiyyəti dövründə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişsə də, əhalisinin böyük əksəriyyətinin yaşadığı Aralıq dənizi sahil bölgəsi, 1848-ci ildən müstəqilliyinə qədər Fransanın ayrılmaz bir hissəsi olaraq idarə edildi. Fransanın ən uzun müddətli dənizdən kənar qalan ərazilərindən biri olan Əlcəzair, kolon olaraq bilinən yüz minlərlə Avropalı mühacirin axını üçün əlverişli bir yer halına gəlmişdi. Bununla birlikdə, yerli müsəlman xalqı tarix boyu ərazidə əhalinin əksəriyyəti olaraq qalmışdı. 1954-cü ildə, Əlcəzair-Fransa Müharibəsi insanlığa qarşı cinayətlərə xarakterizə edildi və 1962-ci ilin martında Evian müqavilələri və 1962-ci ilin iyulunda öz müqəddəratını təyin etmə referendumu ilə Əlcəzairin müstəqillik qazanması ilə sona çatdı. Əlcəzair ləhcəsinə fransız dilindən daha çox söz keçmişdir. Məs.: [ferʃiʃta] “çəngəl” (fransızca “fourchette”); [fraz] “çiyələk” (fransızca “fraises”); [frijidar] “soyuducu” (fransızca “réfrigérateur”); [valiza] “çamadan” (fransızca “valise”); [farina] “un” (fransızca “farine”); [tunubil] “maşın” (fransızca “automobile”) və s (8).

Morfologiya. Ədəbi dildən fərqli olaraq, Əlcəzair ləhcəsində əvəzliyin təsniyasından istifadə olunmur, onun əvəzinə cəm forması işlədilir.

Şəxs əvəzliləri: [ana] “mən”, [n'ta] “sən (k.c.)”, [n'ti] “sən (q.c.)”, [huvva] “o (k.c.)”, [hiyya] “o (q.c.)”; [hna] “biz”, [n'tuma] “siz (k.c.)”, [n'tuma] “siz (q.c.)”, [huma] “onlar (k.c.)”, [huma] “onlar (q.c.)”.

İsmi cümlənin mübtədasi rolunda işlənən şəxs əvəzliləri aşağıdakı kimi olur: [rani] “mən”, [rak] “sən (k.c.)”, [raki] “sən (q.c.)”, [rah/rahu] “o (k.c.)”, [rahi/raha] “o (q.c.)”; [rana] “biz”, [raku/rakum] “siz (k.c. / q.c.)”, [rahum] “onlar (k.c. / q.c.)” (7; 8).

Sahiblik mənasında طاء sözünün bitişən əvəzlilərlə istifadəsi geniş yayılmışdır: [ta:'i:] “mənim”, [ta:'u:] “onun (k.c.)” və s. Məs.: [Dar ta'ı-na] “bizim evimiz”.

İşarə əvəzliləri: [had] “bu (k.c.)”, [hadi] “bu (q.c.)” (vurğu məqsədilə [hada/ hadaya] “bu (k.c.)” və [hadiyya] “bu (q.c.)” də istifadə oluna bilər); [dak] “o (k.c.)”, [dik] “o (q.c.)” (vurğu məqsədilə [hadak] “o (k.c.)” və [hadik] “o (q.c.)” də istifadə oluna bilər); [hadu] “bunlar (k.c.)”, [haduma] “bunlar (q.c.)”; [duk] “onlar (k.c.)”, [haduk] “onlar (q.c.)”.

Sual əvəzliləri nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişikliklərə uğramış, və ya başqa sözlərlə əvəz olunmuşdur: [vaʃ] “nə?”, [ʃkun/menhu] “kim?”, [vi:n] “harada”, [vaqtaʃ?, vektaʃ, vektah, vekket] “nə vaxt?”, [lah/la:ʃ] “niyə?”; [vaʃmen, aʃmen, ama] “hansı?”, [ta:'men] “kimin?”, [kifaʃ, kifah] “necə?”, [ʃha:l, qedda:ʃ, gueddaʃ, gueddah] “nə qədər?”.

Saylar əsasən, fonetik dəyişikliklərə uğramışdır: [tlasta], [rebʻ], [xemsa], [setsa], [sebaʻ], [smenya], [tes'a], [hdaʃ], [tnaʃ], [tluttaʃ], [ʻarbaʻtaʃ], [xumstaʃ], [suttaʃ], [sbaʻtaʃ], [tmantaʃ], [tsataʃ], [ʻaʃri:n], [tla:ti:n] və s.

Əlcəzair ləhcəsində felin ikinci və üçüncü şəxslərinin cəmində cins fərqliliyi yoxdur və Prehilal ləhcəsində ikinci şəxsin təkində cins fərqliliyi yoxdur. Hilal ləhcələri ikinci şəxs təkin cinsiyyət fərqliliyini qoruyur. [kteb] “yazmaq” felinin keçmiş, indiki-gələcək, gələcək və indiki davaedici zamanlarda təsriyinə nəzər salaq: keçmiş zaman: [ktebt], [ktebna], [ktebt], [ktebna], [ketbt], [ktebtu], [ktebti], [ktebtu], [kteb], [ketbu], [ketbet], [ketbu], indiki-gələcək zaman: [nekteb], [nekketbu], [nekteb], [nekketbu], [tekteb], [tekketbu], [tekketbi], [tekketbu], [yekteb], [yekketbu], [tekteb], [yekketbu], gələcək zaman: [Rayeħ nekteb], [Rayħin nekketbu], [Rayħa nekteb], [Rayħin nekketbu], [Rayeħ tekteb], [Rayħin tekketbu], [Rayħa tekketbi], [Rayħin tekketbu], [Rayeħ yekteb], [Rayħin yekketbu], [Rayħa tekteb], [Rayħin yekketbu], gələcək zaman: [Rani nekteb], [Rana nekketbu], [Rani nekteb], [Rana nekketbu], [Rak tekteb], [Rakum tekketbu], [Raki tekketbi], [Rakum tekketbu], [Rah yekteb], [Rahum yekketbu], [Raha tekteb], [Rahum yekketbu]. Ümumiyyətlə, gələcək zamandan çox istifadə olunmur. Onun əvəzinə indiki-gələcək və indiki davaedici zamanlardan istifadə edilir. Digər dialektlərdə olduğu kimi, hərəkəti indiki zamana aid etmək üçün ismi-faildən də geniş istifadə olunur.

Misir ləhcəsində olduğu kimi, Əlcəzair ləhcəsində də inkarı bildirmək üçün [mə] inkar ədatı və [-ʃ] sonluğundan istifadə olunur (4, 22): keçmiş zaman: [ma ktebt-ʃ],[ma ktebna-ʃ],[ma ktebt-ʃ],[ma ktebna-ʃ],[ma ketbt-ʃ],[ma ktebtu-ʃ],[ma ktebti-ʃ],[ma ktebtu-ʃ],[ma kteb-ʃ],[ma ketbu-ʃ],[ma ketbet-ʃ],[ma ketbu-ʃ], indiki-gələcək zaman: [ma nekteb-ʃ],[ma nekketbu-ʃ],[ma nekteb-ʃ],[ma nekketbu-ʃ],[ma tekteb-ʃ],[ma tekketbu-ʃ],[ma tekketbi-ʃ],[ma tekketbu-ʃ],[ma yekteb-ʃ],[ma yekketbu-ʃ],[ma tekteb-

ş],[ma yekketbu-ş], gələcək zaman: [ma Rayeş-ş nekteb],[ma Rayhin-ş nekkebtu],[ma Rayha-ş nekteb],[ma Rayhin-ş nekkebtu],[ma Rayeş-ş tekteb],[ma Rayhin-ş tekkebtu],[ma Rayha-ş tekkebtu],[ma Rayhin-ş tekkebtu], [ma Rayeş-ş yekteb],[ma Rayhin-ş yekketbu],[ma Rayha-ş tekteb],[ma Rayhin-ş yekketbu], indiki davamedici zaman: [ma Rani-ş nekteb],[ma Rana-ş nekkebtu],[ma Rani-ş nekteb],[ma Rana-ş nekkebtu],[ma Rak-ş tekteb],[ma Rakum-ş tekkebtu],[ma Raki-ş tekkebtu],[ma Rakum-ş tekkebtu],[ma Rah-ş yekteb],[ma Rahum-ş yekketbu],[ma Raha-ş tekteb],[ma Rahum-ş yekketbu].

İnkarı bildirmək üçün bəzən [mə] inkar ədatı və [valu] inkar sözündən də istifadə edilir. Məs.: [ma qult valu] “Mən bir şey demədim” (2,213-219).

Bu ləhcədə [ə] artıqlıqdakı [ə] saiti [e] kimi tələffüz olunur, qəməriyyə samitlərindən əvvəl isə, [le] kimi tələffüz olunur. Məs.: [le-qmer] "ay".

Yer zərflərində də dəyişikliklər baş vermişdir: [hnaya] “düz burada”, [hna] “burada” or [el-hih] “orada”. Məs.: [rani hna] “Mən buradayam”.

Həm ərəb ədəbi dilində işlənən, həm də işlənməyən bağlayıcılar və ön qoşmalara rast gəlmək mümkündür: [beşşah] “amma, lakin”; [xaṭar, xaṭrakeş, ‘laxaṭer] “çünki”; [bla ma / blaç] “-sız4”, [mur, mura, ba‘d, vra] “sonra”, [bi:n (cəmdə: bina:t)] “arasında”, [baş, bah] “belə ki”, [kaş ma] “əgər” və s.

Sintaksis. Feli cümlələrdə xəbər ədəbi dildə olduğu kimi, cümlənin əvvəlində, həmçinin mübtədadan sonra gələ bilər. Mübtəda daxili cəmdə olan isim və ya toplu isimdən ibarətdirsə, xəbər tək qadın cinsində olur. جماعة [cə:t cma:‘a] “Camaat gəldi?”. Mürəkkəb cümlələrdə əsas bağlayıcı kimi و bağlayıcısından istifadə olunur. أن Və أن bağlayıcıları ilə düzələn tamamlıq budaq cümlələrindəki həmin bağlayıcılar düşür və bağlayıcısız işlənir..

Ədəbiyyat siyahısı

1. Benrabah Mohamed. “Language conflict in Algeria: from colonialism to post-independence, multilingual matters”. Bristol, 2013. 250 p.
2. [Elizabeth M. Bergman](#). Spoken Algerian Arabic. US, Dunwoody Pr., 2005 (first edition 1851). 403 p.
3. Muhammad Ben Cheneb. “Cezayir konuşma dilinde muhafaza edilen türkçe ve (türkçe araçıyla gelen) farsça kelimeler” (çev. Ahmed Ateş), TDAY-B, 1966, s. 157-213.
4. [Yatir Nitzany](#). Conversational Arabic Quick and Easy: Algerian Dialect, Darja, Darija, Maghreb, Algeria, Colloquial Arabic, Algerian Arabic. Algeria, 2019. 44 pages
5. Завадовский Ю.Н. Арабские диалекты Магриба. Москва, 1962,132 с.
6. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1559>
7. <https://tr.history-hub.com/cezayir39de-hanai-dilleri-konusuyor>
8. https://en.wikipedia.org/wiki/Algerian_Arabic
9. https://en.wikipedia.org/wiki/French_Algeria
10. <https://www.echoroukonline.com/%D9%83%D9%84%D9%85%D8%A79>

Açar sözlər: ərəb dili, əlcəzair ləhcəsi, alınma sözlər,

Ключевые слова: Арабский язык, алжирский диалект, заимствованные слова

Key words: Arabic language, Algerian dialect, borrowed words

SUMMARY

There have been significant differences between the Eastern and Western dialects of Arabic since ancient times. In fact, the dialects of Libya, Tunisia, Algeria, Morocco and West Africa, the spoken language of the Maltese written in the Latin alphabet, the Arabic dialects of Sicily, Pantelleria, the Balearic Islands and Andalusia are separate dialects, not a common Maghreb dialect. Algerian Arabic varies from region to region. It includes several different dialects belonging to two genetic groups: Hilal and Prehilal dialects. One of the peculiarities of the Algerian dialect is the rapid pronunciation of words. Here, sounds are sometimes reduced, changed in shape, and pronounced as if they were broken. There are significant differences in phonetic, lexical, morphological and syntactic features unlike to literary language.

Резюме

С древних времен между восточными и западными диалектами арабского языка были существенные различия. В самом деле, диалекты Ливии, Туниса, Алжира, Марокко и Западной Африки, язык мальтийский, написанный латинским алфавитом, исчезнувшие арабские говоры Сицилии, острова Пантелерии, Балеарских островов и Андалусии – представляют однородную группу диалектов, не восходящих к какому-либо общемагрибскому праязыку. Алжирский арабский язык варьируется от региона к региону. Алжирский диалект включает несколько различных диалектов, принадлежащих к двум генетическим группам: хилальский и прехилальский. Одна из особенностей алжирского диалекта - быстрое произношение слов. Здесь звуки иногда сокращаются, меняют форму и произносятся так, как будто они прерваны. Фонетические, лексические, морфологические и синтаксические особенности существенно различаются от литературного языка.

RƏYÇİ: dos. N.Əfəndiyeva